

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/7/97-109>

Minaxanın Nuriyeva Təkləli

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Filologiya elmləri doktoru, professor

<https://orcid.org/0000-0002-4985-8134>

proftomris@gmail.com

Bəxtiyar Vahabzadənin yüz illiyinə:

Bəxtiyar Vahabzadənin insan və həyat konsepsiyası söz aynasında

Xülasə

Bəxtiyar Vahabzadə istər vətəni Azərbaycanda, istərsə də daha geniş aləmdə - Türk Dünyasının çağdaş ədəbi-bədii, ictimai-siyasi həyatında şəxsiyyət olaraq tanınmışdır. O, ədəbiyyatımıza vətəndaş ruhuna çökən, onu özünə bağlayan milli istiqamətdə gərəkli, aparıcı gücə malik dəyərli təmayüllər daxil edə bilmişdi. Aydın olur ki, həqiqi sənətkar gözəl bədii zövqün inkişafında, zahirən çox sadə görünən, həqiqətdə isə dərin bir məna ifadə edən bədii sözün qüdrətini duymaq hissini tam mənası ilə yüksəltməyə kömək etməlidir. Əlbəttə, başqa ədəbi növlərə nisbətən söz şeirdə daha çox bədiilik tələb edir və bu mənada poeziya dili xüsusi obrazlılığa, ifadəliliyə malik olur. Şair poeziyada uzun illər mövcud olan və bərkıyən sözlərdən, eyni zamanda ritorik pafosdan uzaqlaşmaqla təbii poetik hadisə və detallara üstünlük verməklə, hətta vəsf və tərənnümdənsə obrazlı düşüncə vəziyyətlərinə keçidlərlə buna nail olur. Onun istifadə etdiyi dil vahidləri obrazların səciyyələndirilməsi, təhkiyə üsulunun cazibəsi, təsvir edilən hadisələrin reallığı üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Fəlsəfi-bədii qabıq içində toplanan mənalardan ifadəçisi sözlər artıq çoxdan xalqın dilində hikmətli sözlər səciyyəsində istifadə olunmaqda və üstün dil-nitq elementləri kimi bədii dil xəzinəmizi zənginləşdirməkdədir. Bu mənada bədiiliyə, obrazlılığa xidmət edəcək bir kəlməni, fikrin sərrast ifadəsinə şərait yaradan hər hansı bir deyimi, uğurlu sözü, yerinə düşən sözü belə bədii tapıntılar adlandırmaqda haqlıyıq. Bədii tapıntılar isə həyatı öyrənmənin, dərin müşahidənin nəticəsində əldə edilir. Bəxtiyar Vahabzadə milli keçmişimizə, milli-mənəvi aləmə, tariximizə, doğma Vətənə, dilimizə, mədəniyyətimizə qırılmaz bağlarla bağlı olub və bu dəyərləri yaradıcılığında təbliğ etməklə bənzərsiz və rəngarəng yaradıcı fəaliyyət örnəkləri miras qoymuşdur. Biz bu məqaləmizdə Vahabzadənin dili – üslubu barədə danışmağı qərarlaşdırmışıq. Çünki onun dili fenomendir, çoxpilləli bir nəhəng sistemdir, düşünməli, mübahisə etməli, çox yazılmalı nəhəng tədqiqat sahəsidir.

Açar sözlər: *Vətən, ana dili, poeziya, insan, obrazlılıq, fəlsəfi*

Minakhanim Nuriyeva

Azerbaijan State Pedagogical University

Doctor of Philology, Professor

<https://orcid.org/0000-0002-4985-8134>

proftomris@gmail.com

**To the centennial birthday of Bakhtiyar Vahabzade:
Bakhtiyar Vahabzadeh's concept of man and life in the mirror of words**

Abstract

Bakhtiyar Vahabzade concept of man and life in the mirror of words Bakhtiyar Vahabzade is known as a personality both in his homeland Azerbaijan and in the wider world - in the contemporary literary-artistic, social-political life of the Turkic World. He managed to introduce into our literature those valuable trends that are necessary in the national direction and have a leading force that penetrates the civil spirit and binds it to itself. It becomes clear that a real artist must contribute to the development of excellent artistic taste, to raise the feeling of hearing the power of an artistic word, which outwardly seems very simple, but in fact expresses a deep meaning, with its full meaning. Of course, compared to other literary genres, the word in poetry requires greater artistry, and in this sense, the language of poetry has a special imagery and expressiveness. The poet achieves this by moving away from words that have existed and solidified in poetry for many years, and at the same time from rhetorical pathos, giving priority to natural poetic events and details and even moving to imaginative states of thought rather than to praise and singing. The linguistic units used are of great importance for the characteristics of images, the attractiveness of the development method, and the reality of the events described. Expressive words of meaning, collected in a philosophical and artistic shell, have long been used as wise words in the language of the people and enrich our artistic linguistic treasure as the highest linguistic and speech elements. In this sense, we have the right to call any word that serves as an artistic, figurative image, any phrase that creates conditions for the precise expression of an idea, a successful word, a word that falls into place, artistic finds. Artistic discoveries are obtained through the study of life and deep observation. Bakhtiyar Vahabzadeh was connected by inextricable ties with our national past, national-spiritual world, history, Motherland, language, culture and, promoting these values in his work, left unique and colorful examples of creative activity. In this article we decided to talk about the language and style of Vahabzade. Because his language is a phenomenon, a huge multi-level

system, a huge field of research about which you need to think, discuss and write a lot.

Key words: *Motherland, native language, poetry, person, imagery, philosophical.*

Giriş

Böyük Azərbaycan şairi Bəxtiyar Vahabzadə bu torpağın yetirdiyi ən böyük şəxsiyyətlərdən biridir. Bəxtiyar Vahabzadə adı təkcə respublikamızda deyil, onun sərhədlərindən çox-çox uzaqlarda da mütəfəkkir şair, lirik dramaturq, istedadlı alim və publisist, qeyrətli və cəsarətli ictimai xadim, sadə və səmimi insan kimi çəkilməkdədir. Ədəbiyyatımızın, bütövlükdə XX əsr poetik fikrinin görkəmli nümayəndəsi, Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə təkcə Azərbaycanın deyil, böyük Türk Dünyasının şairidir. 80-ə yaxın şeir kitabının, 20-dən çox poemının, 10-dan artıq elmi-publisistik, iki monoqrafiya və yüzlərlə məqalənin müəllifidir. Tək əsrimizin deyil, zamanın şairidir, bütün zamanlarda yaşayacaq əqidə və yol, məslək şairidir. Hazırda nəinki dünya azərbaycanlılarının, habelə böyük türk dünyasının milli birliyi və mütəşəkkilliyinin əldə olunmasında Bəxtiyar Vahabzadə şeirlərinin əhəmiyyətini görməmək mümkün deyil. Onu Türkiyədə də tanıyır və sevirilər, o bir tək Azərbaycanın deyil, bütün Türk dünyasının şairidir. Əminliklə demək mümkündür ki, hər bir kəsə, xüsusən filoloq gəncə “Vəxtiyar Vahabzadə sənin üçün kimdir” sualına təminədicə cavab almaq mümkün olacaqdır. Hər bir sənətkarın fəaliyyət əsasını təşkil edən baş istiqaməti, maraq dairəsi və mövzuları olur. Bəxtiyar Vahabzadənin əsas mövzusu Vətəndir! İnsandır! Həyatdır! Ana dilidir, yenə Vətəndir, onun insanlarıdır, həyatıdır, onun dilidir, onun taleyidir, Vətəndən türk dünyasına şirin ana dili ilə açdığı yoldur. Onun şeirlərində, dram əsərlərində, hekayələrində, qələmindən çıxan nə varsa hamısı insan, onun taleyi, onun qayğıları, ürək çırpıntıları ilə bağlıdır. Hər zaman – həyatının əvvəlindən sonunadək, son nəfəsinədək onu Azərbaycanın, bütün Türk xalqlarının taleyi, müqəddəratı düşündürdü. Bəxtiyar Vahabzadə böyüklüyü məhz bunda idi. Onu milyonlara sevdiren cəhət də hər şeydən öncə sənətkarın səmimiyyətində, vicdani təmizliyindədir. Azərbaycan xalqı öz şair oğlunu təbliğ etdiyi böyük ideallara görə, azadlıq ideallarına görə sevdi, bir də bəsləyib heç zaman itirmədiyi səmimiyyətinə görə sevdi, onun dəvət etdiyi mübarizəyə, şeirlərinin işığı ilə açdığı yola, onun şair əqidəsinə, vicdan səsinə inandı.

Tədqiqat

Sənətkarın fərdi üslubu hər şeydən əvvəl, “onun təhkiyə ustalığı, xalq dilindən necə bəhrələnməsi və hansı bədiilik prinsipinə əsaslanması ilə şərtlənir. Onun dil mədəniyyəti, bir tərəfdən, onun dil-nitq normalarına necə əməl etməsi ilə, digər

tərəfdən, dilin təbii imkanlarından istifadə ustalığı ilə bağlıdır (Kazımov, 1997, s.10). Bəxtiyar Vahabzadə hər bir misra üzərində, fikrin aydın və təsirli ifadəsi məqsədilə yorulmadan çalışan sənətkarlarımızdandır. Sözü başqa ədəbi növlərə nisbətən şeirdə daha çox bədiilik tələb etməsi və bu baxımdan şairin xüsusi obrazlılığa, ifadəliliyə malik olan poeziya dili örnəkləri sübut edir ki, həqiqi sənətkar gözəl bədi zövqün inkişafında, zahirən çox sadə görünən, həqiqətdə isə dərin bir məna ifadə edən bədi sözün qüdrətini duymaq hissini tam mənası ilə yüksəltməyə kömək etməlidir (Təkləli, 2024, s. 83). Vahabzadə poeziyasının təsir gücü də elə bundadır. Şair canı və qanı ilə, bütün nəfəsi ilə bağlandığı ana dilinin sonsuz, hüdudsuz imkanlarından sənətkarcasına istifadə etmişdi. Əlbəttə, başqa ədəbi növlərə nisbətən söz şeirdə daha çox bədiilik tələb edir və bu mənada poeziya dili xüsusi obrazlılığa, ifadəliliyə malik olur. Poeziyanın təsir gücü də elə bundadır. Şair poeziyada uzun illər mövcud olan və bərkiyən sözlərdən, eyni zamanda ritorik pafosdan uzaqlaşmaqla təbii poetik hadisə və detallara üstünlük verməklə, hətta vəsf və tərənnümdənsə obrazlı düşüncə vəziyyətlərinə keçidlərlə buna nail olur. Onun istifadə etdiyi həyatla bədi fikrin sıx bağlılığını əks etdirən dil vahidləri obrazların səciyyələndirilməsi, təhkiyə üsulunun cazibəsi, təsvir edilən hadisələrin reallığı üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Yaradıcılıq prosesində səmimiyyətin tərəfdarı olan şair (Gündoğdu, 1910, s. 175). “Dil açanda ilk dəfə ana söyləmişik biz. “Ana dili” adlanır bizim ilk dərsliyimiz” (Vahabzadə, 2004, I c s. 8) kimi bir səmimi tərzdə etirafla deyən şairin dilində “ana” sözü bir çox sözlərin təyinedicisinə çevrilir: ana vətən, ana südü, ana laylası, ana arzusu, anasızlıq dərdi ifadələrilə bərabər, ana dili bir lüğəvi vahid olmaqla bərabər şairin daim qəhrini çəkdiyi, eyni zamanda hörmət və məhəbbətinin hədəfidir. Ana dilinə gözəl misralar, şeirlər həsr edən şair üçün dil, söz, ana dili – vəsfəndən yorulmadığı, həmişəlik bir sevgidir. Ümumiyyətlə, fədakarlığın, sevgidə sədaqətin dili varmı? Deyirlər var. Bunun kimi:

Başımı qoyaram gündə yüz kərə
Bir yol ayağını qoyduğun yerə.
Eşqindir ucaldan məni göylərə,
Bu eşqin gücünə minnətdaram mən (Vahabzadə, 2004, I c s.280).

Bu mənada bədiiliyə, obrazlılığa xidmət edəcək bir kəlməni, fikrin sərrast ifadəsinə şərait yaradan hər hansı bir deyimi, uğurlu sözü, yerinə düşən sözü belə bədi tapıntılar adlandırmaqda haqlıyıq. Bədi tapıntılar həyatı öyrənmənin, dərin müşahidənin nəticəsində əldə edilir. Sənətkarın şeirlərinə və digər bədi parçalara qoyduğu “Gülüstən”, “Şəbi-hicran”, “Etiraf”, “Muğam”, “Ağ atlı oğlan”, “Həyat, sən

nə şirinsən”; “Körpü çaydan uzaq düşüb”; “Bir ürəkdə dörd fəsil”, “Bir ömür yuxu”, “Kölgəm qədər yaxınsan”; “Açılan səhərlərə salam”, “Özümüzü kəsən qılınc” və s. adlar sözlə cızılan, nəqş olunan mənəvi rəsmlərin bütövləşməsinə, tamlanmasıya yardım etməklə həm də milli dilin sambalını, dəyərini artırmağa xidmət edir. Vahabzadənin poetik təfəkkür mədəniyyəti təbiətə millidir (Həsənov, 2012, s. 6). Klassikləri yalnız keçmişdə axtaranlara qarşı Çingiz Aytmatovun gəldiyi ədalətli nəticə budur.

Şairin əsərlərində nəzərə çarpan rəngarəng obrazlılıq şairin bilavasitə canlı xalq dilinin zənginliklərindən yaradıcı surətdə istifadə etmək bacarığı ilə bağlıdır (Hüseyn, Azərbaycan jurnalı, 1963, s. 22). “Eynəkli cənabla təsbəhli ağa” Gülüstan sülhü zamanı Rus və İran tərəflərinə işarədir. Məhz gözəçarpcı xüsusiyyətlərlə, daha çox geyim detalları ilə şəxsi adlandırmaq bizim xalq danışığına xas olan bariz cəhətdir. Yəni şair istəsəydi həmin eynəkli və təsbəhli şəxsiyyətlərin rəsmi adlarını da yazsa bilərdi. Yaxud, ana dilində danışmağı ar bilən fəsonlu ədəbazar deyə şairin müraciətindən aydın olan odur ki, kimsə pis geyimi və ya geriliyi özünə ar bilsə də öz doğma dilində danışmağı ar bilənlər ənənəsi ədəbiyyatımızın canlı qolundan gəlir. Bunun nümunələrinə Üzeyir Hacıbəyov, Mirzə Cəlil, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev yaradıcılığında kifayət qədər rast gəlmək mümkündür. Türk dünyasının böyük dəyəri, qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatov “Azərbaycanın zəngin ədəbi ənənələri var” (Aytmatov, 2004, s. 7) deyəndə şübhəsiz, bu milli miras pleyadasını nəzərdə tuturdu. Elə buna görə də bütünlüklə milli hadisə olan B. Vahabzadə şəxsiyyəti, tədrisən də olsa, şərh edilməli, açılmalı, müxtəlif yönələri ilə milli professional idrakın predmetinə çevrilməlidir (Cəfərov, 2015, s. 12).

Poeziyanın meyarı hər şeydən əvvəl sənətkarın yetkinlik meyarıdır, onun kollektiv təcrübəmizlə həmahəng olan fəlsəfi və mənəvi müdrikliyinin meyarıdır və bundan sonra şəxsiyyətin harmoniyası, epitetlərin gözəlliyi və daha sonra dövrün əsən yellərinə istedad yelkəni ilə sinə gərmək bacarığı gəlir (Həsənov, 2012, s. 6). Demək, sənətdə yetkinlik olmayanda sözsüz ki, fikrin kasadlığı ortaya çıxacaqdır. Poetik fikrin kasadlığı sözün də bəsitliyinə səbəb olacaqdır – bu bəlli bir həqiqətdir. Əlbəttə şair fikrin konkret, həm də obrazlı ifadə tərzinə üstünlük verir... Beləliklə, parlaq, aydın fikrin ifadəçiləri olan ayrı-ayrı sözlər, ifadələr hikmətli ifadələrə çevrilir: “görüş qışdan sonra gələn bahardır”, “görən hara gedir bu millət, Allah”, “yeklər cövlan edir şeş xanəsində.”, “şeytan başqa, mələk başqa”, “torpaqdan pay olmaz”, “zaman ömrü əridər”, “gül başqadır, çiçək başqa” kimi hikmət, ibrətamiz nəticələr, sözdə məğz və mənə Vahabzadə şeiriyyətini səciyyələndirən əsas amillərdir. İctimai mündəricə, bədii dolğunluq daşıyan bu hikmətləri yazarkən şair hələ gənc idi... məhz həmin zamanlarda görkəmli tənqidçi Mehdi Hüseyn bu fəlsəfəni

həyatdan doğan, sağlam fəlsəfə adlandırmışdı (Hüseyn, 1958, s. 74). İnsan və həyat konsepsiyası hər zaman fəlsəfi düşüncə prizmasından – bədii həqiqətin, psixoloji təhlilin bütünləşməsindən yorumlanır. Bu mövzularda düşüncə, bərkimiş məfkurə təzahürləri özünü hökmən dərin fəlsəfi təsvirlərlə aşkara çıxaracaqdı. Məhz buna görə də şairin yaşlı vaxtına aid şeirləri də onun gənclik illərindən qoruyub saxladığı səmimi, təmiz deyə insana həsr edilmiş qiymətli, dərin hisslərinin tərcümanıdır. Hüseyn Mehdi şairin poeziyada çətin bir yol sayılan psixoloji təsvir və təhlil yolu ilə getdiyini göstərir və “Bəxtiyar Vahabzadə insan psixologiyasının dərinindən-dərinə açanda oxucu burada zərərli meyl olan “fəşəfəçilik” lə deyil, şairin həyat haqqında sağlam mühakimələrinin xoş təsirli nəticələri ilə qarşılaşır. Müəllif həyat və hadisələr haqqında aforizmlər işlədərkən də biz onları sonradan əsərə əlavə edilmiş parçalar kimi yox, hadisələr haqqında poetik mülahizə və mühakimələr kimi oxuyuruq. Bəxtiyar Vahabzadə dilində, ifadə tərzində də bir axıcılıq, lirizm və ahəngdarlıq görürük” (Hüseyn, Azərbaycan jurnalı, 1963, s.19) Bəxtiyar Vahabzadə şeirlərində mövzular aləminin təbiiliyi, tipikliyi, hissi-idraki təsir gücü, səmimilik, mədəni əxlaqi dəyərlərin təbliği şairin qayəsini, amalını əks edir. Belə olan halda - şair üçün müqəddəs nədir, nələdir? – dedikdə tərəddüdsüz olaraq göz önünə ana, ana dili, Vətən, xalq, ana torpaq, sevgi dünyası sandığı türk elləri, insanlıq, ləyaqət... gəlir, bəli, bunlar “etnik psixologiyamız”ın, milli xarakterimizin əsas atributları olmaqla. (Hüseynov, 1983, s.132) həm də onun mövzularıdır. Ümid, arzu, mənəvi-əxlaqi sınaqlar, daxili təlatümlü dünya, əsrin adamı, zəmanənin şəxsiyyəti, müşahidənin miqyası, sevlənmək, var olmaq eşqi... bunlar da – hamısı mövzudur. Mövzu həyatdan gəlir və ya belə demiş olsaq, mövzunu həyat diqtə edir:

Qatil gülləsinə qurban gedirkən gözünü sabaha dikdi şəhidlər.

Üç rəngli bayrağı öz qanlarıyla Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər. (Vahabzadə, 2004, II c. s. 315)

Poema 90-cı ilin ilk günlərində yazılmış və çap olunmuşdu. Baxın bu düşüncə tərzini saxta kommunist ideyalarının hələ nəfəsini alıb verdiyi bir zamanda meydana çıxmışdı. Demək ki, mövzunu “köhnəlməyə” qoymayan şairin əlüstü reaksiyası onun vətəndaş mövqeyini göstərir. Şairin öz millətinin bu “təzə” faciəsinə “qəfil güllə”, “qurban getmə”, “gözünü sabaha dikmək”, “bayraq çəkmək” kimi bircə bənddən götürə bildiyimiz ifadələri isə qədim söz yadigarlarıdır. Bu ürəkdə kök salan bir ağrıdır, təkcə bir adamın dilində yox, millətin dilində ağrıdır... poemadakı rəngarəng nitq detalları: söz, məcaz, müqayisələr – hamısı bunu deyir. Bədii fikrin həyata, müasirlərimizin daxili aləminə, ideallarına nə dərəcədə nüfuz etməsi – sənətin sosial-

mənəvi mündəricəsini və sənətkarlıq səviyyəsini, idraki-emosional təsirliliyini şərtləndirən başlıca amildir (Hüseyn, Azərbaycan jurnalı, 1963, s. 9). Bəxtiyar Vahabzadə təbiətdən, mənzərədən, onun təsvirindən çox hal-vəziyyət, insanın arzusu, qəlb həyəcanları ilə maraqlanır. İnsan dağ kimi əzəmətli, qaya kimi möhkəm, axar su kimi yumşaq, həlim, yaxud qış kimi sərt, düşüncəli, payız tək tutqun, yaz kimi şən, nikbin...təbiət mənzərələrini seyr edər kimi olursan; amma sözlə cızılmış mənzərələr sanki daha mənalı... Bəxtiyar Vahabzadə müəllim idi, müəllimliklə məşğul olurdu; həyata müəllim kimi baxırdı. Bu təcrübə sanki həyat haqqında, cəmiyyət, təbiət haqqında təsəvvürlərin genişləndirilməsinə, dərinləşdirilməsinə kömək etməyə sərf olunurdu. Şair bir növ hikmət və fəlsəfə ilə bu dünyanı ələkdən keçirirdi (Hüseyn, 1958, s. 223). Bununla insani həyat təcrübəsi, ovqat, ənənəyə sadıqlığı, daim önəm verdiyi adətlər, müddəalar...mənəvi-ruhi dəyərlər misralara köçürülür, daha bundan sonrası isə göz önündə vərəqlənir, yaddaşlara yazılır. Şeirlərin ruhuna hopmuş hikmətlər, xalq ifadələri, aforizmlər-deyimlər, emosional məcazlar, fikir-obrazlar, qanadlı ifadələr dərin həyat müşahidələrinin, ixtiyar bir dünyagörüşün (bu mənada şairin gənclik və ahıl çağlarının şeirlərini ayırmaq olmur) məhsuludur. Şairin poetik dünyasında eşqin məzmunu, mündəricəsi hüdudsuzdur:

Ömrün payızında sevdim, sevildim,
Elə bilirəm ki, ilk baharam mən.
Arxanca sürünən kölgənəm sənin,
Harda qərar tutsan, orda varam mən (Vahabzadə, 2004, I c. s. 280).

B.Vahabzadə öz fikrini ifadə etmək üçün zəruri olan gerçəkliyi – xalq ruhunun, xalq həyatı və məişətinin qədim, mümkün qədər xalis, ilkin təzahürünü” (Hüseynov, 1983, s.167) etnoqrafik, nə də ekzotik təfəsilatlara girmədən xalqın öz dilindən tapıb götürür. Beləliklə, şairdə bizim ulu babalarımıza xas olan həyat hadisələrini mənalandırma qüdrəti, kiçik həyat epizodlarını belə ümumiləşdirmə qabiliyyəti güclüdür. Məhz bu qabiliyyətin gücü ilə ayrı-ayrı sözlər, adi ifadələr hikmətli ifadələrə çevrilir; şair özü, müəllif isə, simvolik mənada haqq-ədalət obrazında görünür: “gah göyə yüksəlir, gah enir insan”, “görüş qışdan sonra gələn bahardır”, “yeklər cövlan edir şeş xanəsində.”, “bir salama dəyməyən eşqə ölüm yaraşır”; “çox əyilən görmüşəm əyilməyən başları”; ”öz hissini dustaq eləyən bəxtiyar olmaz”; “şeytan başqa, mələk başqa”... kimi mənəvi varlığı dolğun əks edən ifadələr məsələrdən, atalar sözlərimizdən seçilmir. Onların vasitəsilə də dərhal etnoqrafik cizgilər, xətlər aydınlaşır.

Bir qələm əsrlik hicran yaratdı, bir xalqı yarıya böldü qılınc tək.
Öz sivri ucuyla bu lələk qələm, dəldi sinəsini Azərbaycanın
(Vahabzadə, 2004, II c. s. 76)

Burada diqqəti əsasən “qılınc” və “qələm” sözləri cəlb edir; adi situativ məqamda bunlar əks sözlərdir, hər zaman zidd tərəflərin, xarakterlərin və keyfiyyətlərin daha da kəskin şəkildə ifadəsinə yardım edir. Bəs burada? Burada isə bu lüğəvi vahidlər daha çox sinonimik məqamda çıxış edir. “Gülüstan” poeməsindən aldığımız bu nümunədə qələm qılıncdan da müdhiş yaralar açır: qılınc (xalqı) yarıya böldüsə də qələm – hər zaman ünsiyyətə, insani münasibətlərə vasitəçi, “istəklərin, gizli dərdlərin tərcümanı olan” qələm isə Azərbaycanın köksünü dədir, xəncərin başladığı işi tamamlayır. Şair qələmin xəncərdən artıq gücə malik olduğu fikrini, əgər təbiri caizsə, xalqdan əxz etmişdi. Ümumxalq nitqində qələm barədə: “qələmi qırılsın”, qələm belə yazmış”, “qələm çalmaq”, “qələm düşmən əlində”, “yazıya pozu yoxdur” və s. inanclar və hökmlər bu fikri təsdiqləyir. Demək əsas məsələ işıqlı fikirlərin dil cildinə salınma ustalığından gedir (Hüseyn, 1958, s. 225) Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin fədakar araşdırmaçısı Əli Yavuz Akpınar da bunları nəzərdə tutub Türkiyədə xalq və aşiq şeirindən gələn sadəliyin artıq zəifləməkdə olduğunu, türk oxucusunun bu xüsusda Azərbaycan şeirinin Bəxtiyar Vahabzadə örnəyində aradığı, özlədiyi şairini bulmuş olduğunu yazırdı: Azərbaycan türkcəsiylə yazmasına rəğmən, bir çox oxucu, onun dilini, Türkiyəli şairlərdən daha yaxşı anlayırdı. Vahabzadənin şeirləri xalqın şeir zövqünə, əxlaq anlayışına, mənəvi dəyərlərinə də uyğundu. Türk xalqı Bəxtiyar Vahabzadənin şəxsində özlədiyi, həsrət qaldığı bir səsə qovuşmuşdu. Üstəlik bu şair, millî və mənəvi duyğuların yox edildiyi iddia edilən Sovet cəmiyyətində yaşayırdı. (Akpınar, 2011, s.21)

Bəxtiyar Vahabzadənin bütün ədəbi təcrübəsinin çıxış nöqtəsini təşkil edən canlı müşahidələr və müşahidələrə dayanan təhlillər nəticəsində bizi əhatə edən aləmdəki fərqlər böyüyür, ziddiyyətə, əksliklərə çevrilir, uçurum dərinləşir. Mənaca zidd sözlər buna kömək edir: O qədər yaxın ikən, bu qədər uzaq oldun (yaxın-uzaq sözləri ilə zidd qütblər, münasibətin əks üzü) Kimimiz bal içər, kimimiz zəhər; Xəyal gah dağdadır gah da aranda Gah göyə yüksəlir, gah enir insan; Həyat səni güldürəndə gülmüsən, hünərin var ağladanda gül görüm...kimi dil-nitq elementləri – şairin əsərlərində əks mənəli sözlər mətnin bədii-estetik təsir gücünü artıran leksik vahid olaraq ciddi rola malikdir. Çünki bununla sənətkarın həm öz təhkiyə dilinə, həm də personajların nitqinə canlılıq gətirir, emosional təsir, qüvvətli kontrastlar yaradır, əşya və hadisələri daha inandırıcı, obrazlı, təsirli əks etdirir, müxtəlif anlayışların bir-birlərinə əks, əlamətlərini qarşı-qarşıya qoyur. Antonim sözlər şairin təsvir və

fikirlərində aydınlıq yaradan dil vahidləri kimi də qiymətlidir. Şair onların vasitəsilə rəngarəng mənə incəlikləri yaratmaqla əsərlərin ideya məzmununun açılmasına, obrazların hərtərəfli səciyyələndirilməsinə, konfliktlərin düzgün ifadəsinə müvəffəq olur. Müəllif başqa hallarda olduğu kimi, “antonimləri obrazların vəziyyəti və hadisələrin səciyyəsi ilə bağlı şəkildə, məqsədə müvafiq tərzdə işlədir (Həsənov, 2012, s. 29].

... “Bu günün fəlsəfəsini yaratmaq cəhdi” (Cəfərov, 2015, s.202) dünyanın dünya boyda əksliyini görmək, dərk etmək, onu mənalandırmağa gətirir. Məhz çağın, zamanın nəbzi onun anlayanın barmaqları altında daha tez duyular... Bu əsərlər bəs necə yaranmışdı, birdən-birəmi? Yox, şairin “göydəndüşmə” heç nəyi yoxdur. Vahabzadə qorxmamış, Gülüstan” yazmış, “Ana dili”ni yazmış. Yenə də yazmış... Şair qorxularla üz-üzə dayanmış, 37-ni dadmasa da repressiya dalğalarının müharibədən sonrakı illərdə qopardığı fırtınaların şahidi olmuşdu. Xəyanət etməmişdi, gəncikən bu xofu yaşamışdı, şər-böhtan onu da qorxutmuşdu, amma uzaq saxlamışdı onu hər bələdan. Lakin həddindən artıq olan bu müşahidələr həyatın ümumi inkişaf qanunlarını, fəlsəfəsini təhliletmə bəzən yanlış yola da gətirib çıxarar, nəticədə soyuq nəsihətlər, aqılanə olmadan artıq saxta, həm də qulaq yoran fəlsəfəçilik meydana çıxır. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında poetik sistemlilik mövcuddur. Məhz bu səbəbdəndir ki, “onun lirik şeirlərinin əksəriyyətində və poemalarında folklor fəlsəfəsi bu günün fəlsəfəsinə çevrilə bilər; xalq müdriqliyi zəmanəmizin idraki-qneseoloji məzmununu əks etdirməyə ustalıqla, poetik üslubi sənətkarlıqla yönəldilir (Cəfərov, 2015, s. 202). Bədii düşüncənin kamilliyi, itiliyi, sənətkar “tezfəhminin” nəticəsi olaraq göstərə bildiyimiz:

Barmaqlar pul sayır, çiçək də dərir,
Barmaqlar can verir kamana, tara
Barmaqlar, barmaqlar yol da göstərir
Nabələd yollarda yol azanlara (Vahabzadə, 2004, I c. s. 160)

Yaxud,
Şam əgər yanmırsa, yaşamır demək,
Onun yaşaması yanmağındadır (Vahabzadə, 2004, I c. s. 154)

kimi. Demək ki, canlı, danışan mənzərələr yaradan misralar, əslində gerçək aləmin poetik ifadəsi sadədir, sadə olmalıdır. Və “bircə ondan razıyam ki, özümdən narazıyam” yaxşı yadımdadır, bu bizim gəncliyin hər gün təkrar etdiyi bir hikmətamiz söz idi. Saf duyğu və düşüncələr, hikmət və aqillik, tərəfsiz səmimi

yozum; bir sözüənə mini, milyonu şərik edən ürək ... təfəkkür...

Şeirlərində insan sevgisi, həmrəylik duyğusu, vətəndaşlıq məsuliyyətinə çağırış məzmunu bədii mühakimənin gücü, poetik fəlsəfi ümumiləşdirmələr yolu ilə fikrin konkret ifadə tərzinə nail olmaq nəticəsində öz ifadəsini tapa bilir. Və qeyd edək ki, B. Vahabzadə yalnız gəlib çıxdığı həqiqətləri tərənnüm (təqdim!) etməklə məhdudlaşmır, onun çılğın təfəkkürü bəzən təzadlar arasında həqiqət axtarır, bəzən də tərəddüdlər içərisində qalır. Oxucu bunu görür, böyük düşüncə sahibinin arxasınca getməyə daxili ehtiyac hiss edir. (Cəfərov, 2015, s. 8-9)

Sənin güvəndiyin dünya əzəldən

Əkilən, biçilən zəmi deyilmi? (Vahabzadə, 2004, I c. s. 173)

Yaxud,

Yalan hakim olub, böhtan gözətçi,

Çürüyür zindəndə həqiqət, Allah. (Vahabzadə, 2004, I c. s.285).

Və ya

Bir-birinə bənzəsə də,

Ətri də xoş, rəngi də xoş

Gül başqadır, çiçək başqa.

Haqqın yolu-öz yolumdur,

Əyilməyən düz yolumdur.

Xeyirlə şər sağ - solumdur

Şeytan başqa, mələk başqa (Vahabzadə, 2004, I c. s. 292).

Həqiqətən, çarpıcı ziddiyyətlər poetik bir təmasla sığallanır, həyatı qanun olduğuna bizi inandırır. Axı, “bədii fikir tərəvətli poetik nəfəs sevir, çünki onu həyatı daha dolğun, daha inandırıcı təcəssüm etdirmək sahəsindəki nəhayətsiz axtarışlar irəlilədir” (Hüseynov, 1986, s. 67). Bədiliyin ən mühüm əlaməti əsərin dilinin mükəmməlliyidir (Kazımov, 1997, s. 18). Güclü semantik dəyərə malik sözlər burada göstərəcəyimiz nümunədə insanı “daha inandırıcı təcəssüm etdirməyə” imkan yaratmışdır:

İnsanı tez yorar düşüncələr də,

Verib nəfəsini dərd udar insan.

Özündən başqası olmayan yerdə,

İnsan olduğunu unudar insan... (Vahabzadə, 2004, I c. s. 10)

İnsanın daxili aləminin, hiss və duyğularının güzgüsü olan bədii ədəbiyyatın, onun mənəvi təkamülündə əhəmiyyətli rolunu daim yüksək dəyərləndirən B.

Vahabzadəyə görə, ədəbiyyatın ən mühüm vəzifələrindən biri – müasir insanın mənəvi aləmini nəinki əks etdirməkdən, habelə onun təşəkkülünə təkan verməkdən ibarətdir. [Gündoğdu, 1910, s. 175] Şeir könül məlhəmidir demişlər... Burada danışan dil deyil, könüldür susmayan.... nümunələrdə məhz adidən adi sözün, fəqət öz sehri ilə hər bir sətri, misranı necə formalaşdırdığını görürük. Həyatın fikri, bədii və poetik dərkə qanadlı fikirlər, qanadlı ifadələr doğurmuş... Şair öz fikir hüdudsuzluğunu, duyğu-düşüncə dünyasının sonsuzluğunu:

Mənim sol əlimdə yanıq yeri var,
O, mənə töhfədir körpəliyimdən.
Odu odluğundan xəbərsiz vaxtlar,
Əlimi mañqalda yandırmışam mən.
Mənə “cız!” - dedilər,
Ancaq qorxmadım.
Əlimi yandırıb tanıdım odu.
Mənim həyat ilə ilk tanışlığım,
Əlimi yandıran oddan başladı.
Oxşadı gözümü hələ uşaqkən
Ocağın al-əlvan alovu, közü.
Dünyaya gələli, bilmirəm nədən,
Nəyə vurulduqsa, yandırdı bizi...
Mən oddan qorxmadım yanana qədər;
Mən qorxu bilmədim qanana qədər.
Elə ki, yandım
Odlu oynamaqdan qorxdum, dayandım.
Başlandı qorxu -
Başlandı ehtiyat -
Başlandı həyat... (Vahabzadə, 2004, I c. s. 169).

deyə dəyərləndirir. Şairin ayrıca “qəzəbim sel kimi aşıb daşsa da”, “şığımaq istəyirəm başsız küləklər kimi”, “səpilmək istəyirəm çöllərə lalələr kimi”, “açıq qəlbim kimi qapım-pəncərəm”, “dəniztək qovrular, göltək çalxanar”, “od kimi istiqanlı, sel tək dəliqanlıyam” qəbilindən olan bu bənzətmələri – bədii təyinləri kiçik çeşmələr tək qaynayır, coşaraq böyük və güclü türk dilinin və türk şeiriyyətinin nəhəng nəhrinə çevrilir. Şairin bədii fikrinin, estetik idrakının gücünün, eləcə də poetik nitqinin uğurlu bəhrələri sayılacaq: qüvvətli məcazlar, qanadlı ifadələr: ”tarixdən qədimdir”, “zamandan qoca”, qaytar tariximin qızıl çağını”, “vicdan

şahidliyi”, “ac komalar, qızıl saraylar”, “gənclik müftə imiş, qocalıq baha”, “küçələr işıqlı, könüllər qara”; “özümdən narazıyam”, “ömürdən hədiyyə”, “mənfəət meydanı”, “vicdan güzgüsü”; “vicdan şahidliyi”; “könüllü dustaq”; “sözün yükü”, “könül gözü”; “həyat qədər qədiməm”, “ömrün fəsilləri” və qəlb həyəcanlarını ifadə edən və oxucuda təbədüllətlər, ruhi emosiyalar doğuran ritorik suallar və hökmlər: “hardadır səadət?”; “görən hara gedir bu millət?”, “yadlarını edəcək bu xalqa imdad?”; “zənciri kim vurdu şir biləyinə?”; “məzlumuq ya zalımıq biz?”; “ağıl namərd olar, ürək mərd olar”; “bir salama dəyməyən eşqə ölüm yaraşır”; “özümü zəlim ikən, başqasına məzlumuq biz”; “ləyaqət, mətanət sıxıldı küncə”; “əbədini dünyada mən əbədi sanmadım”; “axı dünya fırlanır”; “yoxuşu düz yol bilmişik”; “biz yalanı körükləyib həqiqəti çıxdaş etdik”, “ümidə heykəl qoyun” və bu kimi söz örnəkləri həyat mənzərələrini mahiranə şəkildə nəqş etməklə bərabər ana dilimizin söz xəzinəsini də zənginləşdirməkdədir.

Nəticə

Bu gün yenə də müasir oxucu üçün Bəxtiyar Vahabzadənin əsərləri canlı mənbə və misilsiz bədii ifadə nümunəsi kimi xidmət etməkdə davam edir. Çünki onun dili fenomenidir, çoxpilləli bir nəhəng sistemdir, düşüncəli, mübahisə etməli, çox yazılmalı nəhəng tədqiqat sahəsidir. Onun istifadə etdiyi dil vahidləri obrazların səciyyələndirilməsi, təhkiyə üsulunun cazibəsi, təsvir edilən hadisələrin reallığı üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Fəlsəfi-bədii qabıq içində toplanan mənaların ifadəçisi sözlər artıq çoxdan xalqın dilində hikmətli sözlər səciyyəsində istifadə olunmaqda və üstün dil-nitq elementləri kimi bədii dil xəzinəmizi zənginləşdirməkdədir. Elə bunlara görə bu gün də, dünən olduğu kimi şairin əsərləri masaüstü kitab olub əllərdən düşmür. İnanırıq ki, bu hər zaman belə olacaqdır. Çünki əsil şair ömrü çismani deyil, onun hafizələrdə və xatirələrdə yaşayan ömrüdür. Bəxtiyar Vahabzadə öz dövrünü önləyəcək dərəcədə böyük sənətkar, işıqlı, həm də coşqun amallar şairidir; bütünlüklə başdan-başa dili-üslubu, düşüncəsi, əqidəsi, məfkurəsi türklüklə, insanlıqla, onun bu günü, gələcəyi ilə bağlı olan böyük sənətkardır. Bəxtiyar Vahabzadənin əsərləri milli-mənəvi ideologiyanın inkişafında, təbliğində, gənc nəslin vətənpərvər ruhda tərbiyəsində böyük rol oynamış, şübhəsiz bundan sonra da yeni-yeni türk gəncliyinin istiqamətverici ideali olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Akif Hüseynov. Müxtəlifliyin birliyi, Bakı, Yazıçı nəşriyyatı, 1983
2. Akif Hüseynov. Sənət meyarı, Bakı, Yazıçı nəşriyyatı, 1986
3. Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri (2 cildə), Bakı. Öndər nəşriyyatı, 2004

4. Çingiz Aytmatov. Yaradıbdır inam məni, mən inamın övladıyam Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri (2 cildə), Bakı. Öndər nəşriyyatı, 2004 kitabına Ön söz. səh. 6-7
5. Gündoğdu Bayram. Bəxtiyar Vahabzadənin ədəbiyyat və sənət düşüncələri – Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Dil və ədəbiyyat. 1(72), Bakı, 1910. s.173-177
6. Qəzənfər Kazımov. Sənət düşüncələri. Bakı, Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, Bakı, 1997
7. Mehdi Hüseyn. Ədəbiyyat və sənət məsələləri, Bakı, Azərənşr, 1958
8. Mehdi Hüseyn. Sənətkar həyatdan güc alır, “Azərbaycan” jurnalı, 1963, № 3, s. 3-22
9. Minaxanim Təkləli. Dil-sənət, poetika məsələləri, ADPU-nun nəşri, Bakı, 2024
10. Nizami Cəfərov. “Bəxtiyar Vahabzadə yaxud millətin şairi” - Bəxtiyar Vahabzadə: bibliografiya Bakı, 2015 s.5-13
11. Rüstəm Həsənov. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının sənətkarlıq məsələləri, - Dil və Ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2012, (73), s.202-204
12. Səbinə Alməmmədova. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının dili, Bakı, 2010
13. Yavuz Akpınar. Bahtiyar Vahabzade: Hayatı, Eserleri, Türkiye`de tanınması - Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (Türk Dil Kurumunun hakemli dergisi). 2011, Sayı 31. s.11-22

Daxil oldu: 16.04.2025

Qəbul edildi: 13.07.2025